

Tekstanalyse. En introduktion

At læse tekster

Mon ikke vi alle kender situationen: Man har læst en spændende roman, en oplysende artikel, et reflekteret essay eller et fængende digt. For en stund har man sat den konkrete, fysiske virkelighed, man befinder sig i på 'standby' og hengivet sig til en anden verden, en andens tankegang. Man henrykkes, forundres, foruroliges, frastødes. Og der er passager man læser igen. Nogen på grund af deres styrke, andre fordi man er usikker på betydningen. Man fatter interesse for noget specifikt i teksten – dens fortæller, måske dens rytme eller det den siger om den samtid, den skriver sig ind i. Og så læser man den igen med dette for øje. Man fanger detaljer, man ikke så tidligere og opdager nye sider af teksten, som justerer eller ændrer den forståelse, man havde først. Og føler sig lidt klogere på den for hvert skridt.

Der er i princippet ikke den store forskel på denne type private, men analytiske læsning, og så den måde, vi læser på som 'professionelle' læsere. Forskellen ligger mere i, at vi har lidt bedre værktøj ved hånden end normallæseren. At vores forståelsesramme er bredere. At vi forstår at gå systematisk til værks. Og at vi forstår at indrette vores læsning efter den specifikke interesse, vi måtte have.

Anlægger vi et overordnet blik på vores (professionelle) læsepraksis, kan identificere fem forskellige interesser, som vi læser efter.

For det første læser vi efter at forstå, hvad teksten betyder – hvad den vil fortælle os. Det kan vi kalde *den hermeneutiske interesse*. Hér er det vigtigt, at vi lærer at skelne vores egen mening fra, hvad det er teksten siger. Vi lærer at betragte tekstens betydning som et forslag til, hvordan virkeligheden er indrettet eller forholder sig, samt at holde vores eventuelle enig- eller uenighed hermed ude af iagttagelsen.

Hermeneutisk: Vedr. fortolkning. Af græsk: <i>Herméneutiké</i> : Fortolkningskunst, læren om fortolkningsprincipper
--

For det andet læser vi, for at få noget at vide om tekstens ophav; dvs. den person, som har skrevet den. Denne læsestrategi har basis i en *genetisk interesse*. Vi betragter teksten som udtryk for et temperament eller en person og forsøger at (re)konstruere et billede her-

af. Sammenholder det med andre billeder, dannet på baggrund af andre tekster eller af andre læsere, og danner os et indtryk af skribenten som personlighed, indlejret i en kultur og en tid.

For det tredje interesserer historien os jo, og vi læser tekster for at danne forestillinger om tidens gang. Når vi læser efter den *historiske interesse* sætter vi teksten ind i en sammenhæng. Vi betragter den som udtryk for en tid, en periode; sætter den i relation til andre tekster fra samme eller andre perioder for at forstå forskelle og ligheder.

For det fjerde har vi også en *teoretisk interesse*. Hér læser vi teksten for at undersøge generelle forhold for tekster og kommunikation. Vi opstiller teser om f.eks. betydningsdannelsen i læserens møde med teksten eller om kommunikationens faktorer og efterprøver dem i læsningen.

Og endelig – for det femte – har vi en *receptionsorienteret interesse*. Vi læser også med henblik på at forstå hvordan og hvorfor vi læser overhovedet læser. Hvorfor og på hvilket grundlag forskellige læsere forstår tekster forskelligt. Hvorfor nogle tekster appellerer mere til en gruppe mennesker end til en anden.

Disse interesser kan anskues som autonome uden at være eksklusive. Dvs. at de har deres egen erkendelsesinteresse, som vi kan følge uden nødvendigvis at skele til de andre interesser. Men de udelukker ikke hinanden. Vi kan sagtens læse en tekst med henblik på at indplacere den historisk – og samtidig stille os selv det teoretiske spørgsmål: På hvilket præmis gør jeg dette? Men grundlæggende for alle interesserne er, at vi har brug for redskaber, begreber og modeller at analysere teksten med og efter. Disse udgør det tekstanalytiske vokabular og er at betragte som en værktøjskasse, som kan tages i brug, når vi læser med en af interesserne for øje. Dermed ikke sagt, at den ikke er interessant i sig selv. Selve arbejdet med at kortlægge en teksts struktur og få blik for hvordan den konstituerer betydning kan betragtes som kernen i alle sproglige, kommunikative og æstetiske fag. Og – som de fleste erfarer – en spændende og erkendelsesrig proces i sig selv. Hvilket følgende også gerne skulle vise.

Hvad er en tekst?

Ordet 'tekst' kommer oprindeligt fra latin af *textus*, som betyder vævning, sammenføjning. Her peges der allerede på en vigtig egenskab: Teksten er noget sammensat, består af forskellige ting, og det er derfor også oplagt allerede nu at tilføje, at det er analysens opgave

at se på disse enkeltdele. Undersøge dem i deres enkelthed, de steder de spiller sammen og hvilket mønster de tilsammen giver. Vi kan altså tale om forskellige niveauer for analysen. Vi kan fokusere på enkeltaspekter, vælge at følge en enkelt tråd i vævet, en enkelt farve eller en enkelt figur i mønsteret. Vi kan finde centrale knudepunkter og analysere dem, checke sammenbindingsmekanismerne. Her befinder vi os på det mest partikulære niveau i tekstanalysen. Et andet niveau vil være at sammenholde nogle af mønstrenes delaspekter. At se på spektret mellem den røde og den blå farve. På forholdet mellem firkanter og cirkler. På detaljens betydning i helheden. Endelig kan vi sætte analysen ind i forhold til helheden. Hvordan trådene samler sig i et netværk, som ikke blot er et hele, men også et betydende hele.

Tekst: Af latin *textus* vævning, sammenføjning, *texere* væve, sætte sammen.

Man skal kontrollere sine metaforer, har Per Højholt en gang sagt. Ellers kan de løbe af med en. Det gælder selvsagt også for en sammenhæng som denne, og inden vi helt skifter branche og bliver tæppebankere i stedet for tekstanalytikere må vi hellere forlade billedet og kommer tilbage til sagsforholdet.

Den mest almindelige betydning af ordet tekst lyder sådan: "en større el. mindre hel-

Semiotik: Af græsk. Studiet af tegn og tegnbrugende adfærd.

hed af sammenhængende rækker af ord".¹ Her er vi ved den mest restriktive forståelse af begrebet. Siden 70'erne er 'tekst' nemlig ofte blevet anvendt med en anden og mere generel betydning. Ikke blot verbale tekster, men også film, billeder, musik, osv. blev betragtet som tekst. Dette hang sammen med udviklingen af semiotikken, som en generel humanistisk videnskabsdisciplin, der studerede tegn og tegnbrugende adfærd. Ikke blot ord fungerer som tegn, det gør billeder, gestik, signaler, mv. også. Semiotikkens pointe er, at selvom der måske nok er forskelle på, hvordan disse tegn fungerer, så kan de alle underlægges de samme generelle analyseredskaber. De kan og skal læses og fortolkes på samme måde som vi læser og fortolker skrevne tekster – og det giver derfor også god mening, at betegne større, sammenhængende betydende enheder som 'tekster', hvad enten de består af ord, billeder, objekter, bevægelser, mv. Det springende punkt er, at de betyder noget.

¹ Iflg. Becker-Christensen, C., Ed. (1999). Politikens Nudansk Ordbog. Elektronisk udgave. Kbh., Politikens Forlag A/S.

Tegn: Et auditivt, skrevet eller billedligt objekt, som er betydningsbærende. Semiotikken har generelt opereret med to forskellige tegnbegreber.

Det ene stammer fra den schweiziske lingvist Ferdinand de Saussure og er toledet, i det det består af en betegner (signifiant) og et betegnet (signifié). Tegnet 'træ' består således dels af en betegner, som er konstrueret af bogstaverne T R Æ, og dels et betegnet, nemlig den idé eller forestilling vi har om et træ. En af Saussures væsentlige pointer er, at forholdet mellem betegner og betegnet er arbitrær – dvs. vilkårlig og konventionel. Der er ingen naturlig, motiveret forbindelse mellem tegnets to led. Og der er ligeledes heller ikke nogen motiveret forbindelse mellem det samlede tegn og objekter i livsverdenen, hvilket i dette tilfælde vil sige et virkeligt, konkret træ. Tegnet opnår derimod betydning, fordi det adskiller sig fra andre tegn – både på signifiant og signifié siden – og er afhængigt af det tegnsystem (sprog) det indgår i. Hvor ordet træ på dansk både betegner en speciel kategori af planter og disses materialitet, vil man på f.eks. engelsk skelne stærkere mellem 'tree' (for planten) og 'wood' (for materialet). Tegnet 'træ' opnår således sin betydning ved at det på udtrykssiden er forskelligt fra f.eks. bogstavkombinationen T R E, og på indholdssiden ved at vi pr. konvention opererer med en kategorial skelnen mellem f.eks. træer og buske indenfor planteforståelsen, og træ og sten, træ og plastik, mv. indenfor materialitetsforståelsen.

Det andet tegnbegreb adskiller sig fra det toleddede ved at have et tredje led også. Den amerikanske logiker og filosof Charles Sanders Peirce udviklede næsten samtidig med (men uafhængig af) Saussure en tegntænkning, som inkorporerede netop det, Saussure udelader – nemlig objektet. For Peirce henviser et tegn (repræsentamen, svarer ca. til Saussures signifiant) til noget (objektet), ved et producere et andet tegn (interpretanten, svarer nærmest til Saussures signifié), som er at forstå som billedet i modtagerens, fortolkerens bevidsthed. Lad os eksemplificere ved hjælp af tegnet 'træ' igen: Bogstavkombinationen T R Æ er repræsentamenet. Det henviser til objektet [træ], og fremkalder et nyt tegn hos læseren. Relationen bliver tydeligere, hvis vi sætter 'træ' ind i en sammenhæng: Tager vi sætningen 'Jeg fælder et træ', da er det tydeligt, hvilken forståelse af træ, der er på tale. Repræsentamenet 'træ' henviser da til træ i planteudgaven (objektet), og interpretanten er da netop denne forståelse, det tegn. Indsætter vi repræsentamenet i en anden sætning, nemlig 'jeg bygger i træ', da er det et andet objekt, der henvises til, og interpretanten bliver en anden – nemlig materialet træ.

De tre led lader sig analytisk udrede fra hinanden – men i selve tegnproduktionen kan man ikke tale om nogen form for kronologi – at objekt skulle komme før repræsentamenet, som igen skulle forudsættes af interpretanten. Derimod er der tale om en form for samtidighed i relationerne, hvor hvert led både forudsætter og forudsættes af hinanden.

Peirces tegnbegreb indeholder endvidere det væsentlige aspekt, at det giver mulighed for at kategorisere tegn efter, hvordan de henviser til objektet. Peirce skelner her mellem tre forskellige former og påpeger at tegnet kan være enten ikonisk, indeksikalsk og eller symbolsk. Hvis tegnet henviser til objektet gennem lighed, da er det ikonisk. Her kunne vi forestille os en tegning af et træ. Er der en årsagsrelation mellem tegn og objekt, da er det at betegne som indeksikalsk. Visne blade et et indeks for efterår. Og er relationen endelig etableret via konvention eller lovmæssighed, da er det symbolsk. Vores eksempel, ordet træ, er således symbolsk.

Jørgen Dines Johansen og Svend Erik Larsen har ud fra lignende overvejelser sammenfattet tekstbegrebet i fire betydninger:

1. Størrelse, der består af et eller flere sprogtegn (lingvisternes udgave)
2. Alle fænomener, der kommunikerer et budskab ved hjælp af tegn
3. 2 + ikke-intenderet, men genetisk programmeret overførsel af budskaber mellem to organismer (ex: Fugles parringsdans)
4. Alle forhold i universet, også uorganiske, kan indgå i semiosis. Landskabsformationer læses som spor efter istiden (dvs. indeksikalt). Det er det, at sporene/tegnene betyder, der definerer det som tekst.²

² Johansen, J. D. and S. E. Larsen (1994). Tegn i brug, Forlaget Amanda., p.304f.

Som vi kan se er det i og for sig nogle meget forskellige forhold, som ligger til grund for de fire definitioner. Hvor førstnævnte er noget rent iagttageligt, nogle konkrete egenskaber ved objektet, er det i sidstnævnte udtryk for en strategi – altså en omgang med objektverdenen, som lader den definere som tekst. Det er noget vi gør i vores møde med verden, som lader den have egenskaber, der ligner dem vi møder, når vi står overfor en verbaltekst. Vi forsøger at danne betydning, at forstå de signaler vi møder. Ser vi en hveps, læser vi den formentlig som et tegn på fare. Også selv om vi aldrig er blevet stukket eller direkte har set nogen blive stukket. Vi er delagtige i en fælles erfaring som gør, at vi instinktivt fortolker dens nærvær som en potentiel fare. Hvepsen indgår i en betydningsproducerende relation mellem os som læser, den som objekt og en for-forståelse, som vi er en del af. Men hvepsen kan også indgå i andre tegnsystemer. Vi kan også fortolke den som et tegn på sommer. Og er der mange af dem på, at der nok er frugt i nærheden.

En vigtig lære heraf er, at vi så at sige er fanget i teksters uendelig spil. Den franske filosof Jacques Derrida har en gang sagt det sådan: "Il n'y a pas d'hors texte". Sætningen lader sig kun tilnærmelsesvis oversætte til dansk: "Der ikke er noget udenfor/foruden tekst". Dette skal selvsagt ikke forstås sådan at han mener, at vi går rundt i en bog, men er en pointering af, at vi ikke har adgang til verden i sig selv – kun som betydende størrelser. Og at virkeligheden former sig efter, hvordan vi anskuer den. Tegnene indgår i tegnsystemer af forskellig slags, i vores fortolkende bevidsthed.

Man kan altså sige, at forskellige teksttyper, medieringsformer, tegnsystemer, mv. kan analyseres ud fra de generelle mekanismer, verbalsproget benytter sig af, ja, man kan endvidere hævde, at fordi verbalsproget er grundlæggende for vores kognition, er netop de struktureringsprincipper og betydningsproducerende relationer som findes heri mønsterdannende for andre teksttyper. Der er derfor god grund til at være særlig opmærksom herpå, hvilket er en af grundene til, at vi i her udelukkende forholder os til det første (og dermed det mest eksklusive) af de skitserede tekstbegreber. Når vi her taler om tekster, er det altså artefakter, som er kendetegnet ved at de er verbale, og vi vil kun sjældent inddrage nonverbale tekst- og tegntyper.

Så vidt en formel afgrænsning af det tekstbegreb, vi arbejder med. Men kan vi også give en mere substantiel definition af, hvad en tekst er? Lad os vende tilbage til den første bestemmelse, den vi hentede fra Nudansk Ordbog. Her stod der, at en tekst er "en større el.

mindre helhed af sammenhængende rækker af ord”.³ Af denne definition lærer vi jo faktisk en del. Det fremgår, at teksten er et afgrænset fænomen (*helhed*), at den er kohærent (*sammenhængende*), lineær (*rækker*) og verbal (*ord*). Lad os overveje disse fire aspekter mere indgående i baglæns rækkefølge, med udgangspunkt i følgende eksempel, et lille digt, skrevet af Poul Sørensen, også kendt som ’Poeten’:

Umenneskelig fristelse

Lille Jan skal holde Stigen,
saa at Far sig plukke kan,
Grene som gir Svirp og Svien
I et Birkeris til Jan.

Høj er Birken, Jorden haard
Far blev niogtyve Aar.⁴

Teksten er verbal

At teksten er verbal, har vi allerede diskuteret ovenfor. Det betyder at den er opbygget af ord. Vi bliver derfor også nødt til at have en grundlæggende forståelse for orddannelse, semantik, syntaks, fonologi, mv. Det er alt sammen elementer, som er konstituenten for det materiale, vi arbejder med.

I vores eksempel er der således flere prægnante aspekter at hæfte sig ved. Én ting er, at ortografien adskiller sig fra den, vi i dag anvender – aa i stedet for å, versaler på alle substantiver – hvilket viser, at det er en tekst af ældre dato. Noget andet er tempusforholdene. Bemærk hvordan teksten starter med futurum. ”Lille Jan *skal holde* Stigen / saa at Far sig *plukke kan*”. Vi får begivenheden beskrevet, som noget der skal til at ske. Altså er vi med i situationen. Men i de afsluttende vers er vi pludselig placeret efter begivenhederne. Her fortælles der i præsens og præteritum: ”Høj *er* Birken, Jorden haard. / Far *blev* niogtyve Aar.” Det sted, vi betragter begivenhederne fra, må nu have rykket sig. Vi er efter hændelserne. Dette har jo såvel effekt som betydning. I første del befinder vi os på de im-

³ Iflg. Becker-Christensen, C., Ed. (1999). Politikens Nudansk Ordbog. Elektronisk udgave. Kbh., Politikens Forlag A/S.

⁴ Sørensen, P. (1953). Barske Børnerim. Kbh., Kunst og Kultur.

plicerede parters niveau – *synsvinklen* er ikke personbundet, men personal i den forstand at den er ved og i øjenhøjde med Jan og hans far; i anden del er vi efter begivenhederne og nærmere over det personale niveau (det vil sige en overpersonal synsvinkel). Forestiller vi

Synsvinkelanalyse: Bestemmer omfanget af den verden, der fortælles om, og det sted den anskues fra. Analysen af synsvinklen hænger sammen med analysen af fortællerforholdene. Man skelner mellem synsvinkel og fortæller; synsvinklen er den instans der opfatter og registrerer, fortælleren den der beretter.

os at teksten havde fortsat i futurum sporret, og der i stedet havde stået ”Far *bliver* nioogtyve år”, da vil vi kunne samle tekstens synsvinkel generelt til Jan – Jan ser sit snit til at skaffe sig af med den ubarmhertige far og slipper stigen. Og vi ville

samtidig kunne konkludere, at Jan ikke har så lidt indsigt i sin egen situation og det urimelige i faderens handling: Er synsvinklen hos Jan, må vi nemlig antage, at han omtaler sig selv som ’lille’, mv. Men sådan forholder det sig ikke. I stedet kan vi – især på baggrund af de interessante tempusforhold i teksten – konkludere at det er en instans uden for begivenhederne niveau som beskriver hvad der sker. Vil vi gerne have denne instans beskrevet som en subjektposition, som står i forhold til og beskriver det der sker, da kan vi bruge begrebet *implicit fortæller* herom: Den der fortæller manifesterer sig ikke direkte i teksten, men fungerer som en bagvedliggende betydnings- og stilorganiserende kraft. Videre kan vi beskrive denne fortællerinstans som *alvidende* i henhold til, at den kan bevæge sig frit i det rum og den tid, som der fortælles i. Men vi kan også – mere korrekt – sige, at teksten ikke har nogen fortæller. Den er en sproglig fremstilling af et begivenhedsforløb; forløbet beskrives fra to forskellige synsvinkler – dels *med* begivenhederne (første strofe), dels efter (sidste strofe) – men ingen tekstligt markeret instans tager ansvaret for selve fremstillingen.

Teksten er lineær

Sammenligner vi en verbal tekst med f.eks. et billede, da er en af de væsentligste forskelle selvsagt, at vi vil recipiere den verbale tekst ved at afkode den via den orden, ordene er sat op efter, imens et billede ofte lader sig afkode anderledes, mindre temporalt betinget. I vores kultur skriver og læser vi verbale tekster fra venstre mod højre, oppe fra og ned. I andre kulturer er det efter andre retninger. Men under alle omstændigheder gælder det, at betydningsdannelsen sker successivt, efter det mønster teksten er lagt i. Denne mønster-

dannelse følger forskellige principper og de temporale aspekter knyttet hertil, er væsentlige at have analytisk blik for. Formuleret anderledes: Faktorernes orden er sjældent ligegyldig.

På et helt banalt niveau gælder det jo for vores syntaks. Tager vi sætningen ”Lille Jan skal holde Stigen”, da giver den mening for os, lader sig læse og forstå, fordi den følger regler for sammensætningen af ord. Møblerer vi lidt rundt, lader subjekt og verbum bytte plads f.eks., da giver det en helt anden betydning: ”Skal lille Jan holde stigen”. Sætningen er nu gået fra at være konstaterende til at være interrogativ, dvs. spørgende. Vi kunne også bytte helt rundt, så der står ”holde lille skal stigen Jan”. Her er giver sætningen ikke længere mening, fordi den ikke følger nogle af de linearitetsprincipper (syntaktiske regler) vi benytter os af i dansk sætningsdannelse.

Selvom dette selvfølgelig er en forholdsvis almen viden, da er det altid interessant at holde øje med de syntaktiske disponeringer, en tekst er skabt efter. I digtet om lille Jan for eksempel, er andet vers måske nok meningsgivende – men det er ikke ukompliceret: ”saa at Far sig plukke kan”. En mere mundret formulering ville være ’så far kan plukke sig’, men denne vil give problemer for andre af de linearitetsprincipper denne tekst følger – nemlig metrikken og rimstrukturen. Metrisk er teksten lagt i en rytme hvor linierne består af firfods-trokæer (en trokæ består af en trykstærk og en tryksvag) og hvor vers 2, 4, 5 og 6 er katalekte, (dvs. at den sidste tryksvage i disse linier figurerer

som pause). Endvidere benytter teksten sig af et rimmønster med fletrim og skiftevis mandlig og kvindelig rim i første strofe og parrim i sidste med mandlig udgang. En sætning som ”saa at Far sig plukke kan”, har fået den lidt akavede ordstilling for at passe ind i mønsteret, og man betegner noget sådant som rimtvang.

Metriske begreber:

- = stærk	- ∪: Trokæ
∪ = svag	∪ -: Jambe
	∪∪-: Anapæst
	-∪∪: Daktyl
	-- : Spondæen

Lille Jan skal holde stigen

- ∪ - ∪ - ∪ - ∪ = firfods-trokæ

Mangler en eller flere af den metriske rammes stavelser, taler man om *katalex*. Ufuldstændige linier er katalekte imens linier med tryksvag for meget er hyperkatalekte.

Enjambement: Overløb. Overflødig tryksvag trækkes over til næste linie:

Substitution: Hvis f.eks. to tryksvage erstattes med en stærk.

Cæsur: Sammenfald mellem hvilepunkt i sætningen og bestemt fod. Afbryder kort, laver indsnit. Antydning af pause.

Rim Mandlige rim Kvindelige rim Svævende rim Spondæiske rim Kretiske	Mand, sand Kvinde, spinde Svævende, bævende Blå nat, grå kat Blide ånd, hvide bånd	Enstavelses Trokæiske daktyliske - ∪ ∪ Spondæiske - - - ∪ - Med denne nærmer vi os <i>rige rim</i> . Man tæller normalt rim fra sidste trykstærke. Er der mere, er rimet rigt.
Assonans Allitteration Rimtvang Øjerim Er øret tilfreds er rimet <i>fuldgyldigt</i> . Urene rim	Pilene hvinede Takt og tone Lille Jan skal hold stige / Så at far <i>sig plukke kan</i> / ... Jan. Der står en <i>buk</i> / flasken siger <i>kluk</i> Han havde et <i>hoved</i> / der ligned' en <i>klode</i>	Vokalrim Konsonantrim 1. Akavet ordstilling for at opnå rim 2. Ord, der passer dårligt ind Når 'øjet' er tilfreds, men 'øret' utilfreds. Rim, der ikke passer helt godt.
Rim er normalt <i>enderim</i> , men rimes der inde i en strofe, kaldes det <i>indrim</i> . De almindelige rimordner: Parvis rim (tætrim) Krydsrim (flettrim) Omsluttende rim (klamme rim)	aabb, AABB abab, ABAB, aBaB ... axxa, abba, ...	a = tryksvag (kvindelige rim) A = trykstærk (mandlige rim) x = rimløs

Med syntaks, metrik og rim bevæger vi os på nogle grundlæggende linearitetsniveauer. Men der findes også linearitetsprincipper for større tekstlige helheder. Når vi taler om en teksts komposition f.eks., er det jo sammensætningen af dens dele, der er på tale. I digtet er det således tydeligt, at verslinierne samler sig i to blokke eller strofer – en på fire linier og en på to. Ikke blot grafisk, men også rytmisk og semantisk.

Ligeledes er det klart, at digtet også er en fortælling. Sammenligner vi det med et andet lille digt, ser vi tydeligt hvordan:

Roser er røde,
violer er blå
Jordbær er søde,
og du ligeså

”Roser er røde...” er, anskuet som digt, nærmest arketypisk for sin genre – det iscenesætter en tilstand, en følelse, og udtrykker denne følelse ved at koble forskellige betydningsplaner sammen – naturen og mennesket. Det indeholder ikke nogen forandring, progression eller noget forløb. I stedet er der tale om et ’nu’ som samtidig godt kunne være ’altid’. I ”Umenneskelig fristelse” er der derimod et klart tidsligt forløb på tale. Teksten beskriver flere begivenheder, som strækker sig over tid, og som lader sig relatere til et samlet forløb

Fortælling – begyndelse, midte, slutning

Aristoteles skriver i sin poetik om ’mythos’ (som vi med en smule tillem্পning kan oversætte til ’fortællingen’), at den er en helhed, ”der har både begyndelse, midte og afslutning. Begyndelsen er det der ikke selv med nødvendighed følger efter noget andet, men efter hvilket kommer noget andet der naturligt måtte finde sted eller indtræffe, men slutningen er derimod det der selv naturligt følger efter noget andet, enten nødvendigvis eller i reglen, medens intet andet følger efter det. Midten er så det der både selv følger efter noget andet og har noget andet til følge.”

Aristoteles (1992). *Poetik*. Kbh., Hans Reitzels Forlag.

bestående af en begyndelse, en midte og en slutning, hvilket siden Aristoteles har været et identificeret kendetegn for fortællingen: Jan har gjort noget, han skal straffes for (begyndelse - impliceret), faderen delagtiggør Jan i forberedelsen af afstrafningen (midte), faderen dør (slutning). Bemærkes skal det dog, at det egentlig ikke teksten, der informerer os om, at det er Jan, der foranlediger faderens død – den konklusion drager vi som læsere, og vi følger her den logik, der oftest forekommer i fortællinger – den abduktive: Vi får præsentere to tidsligt adskilte begivenheder, som vi konkluderer (eller postulerer), der er en sammenhæng i mellem. Vi lukker forløbet og gør det til en helhed, konstrueret efter et narrativt linearitetsprincip.

Den narrative kausalitet

Narrativitet

Narrativ: af latin: narration, narration – fortælling.
Rod, etymologisk: Græsk: Gnarus, verbum – at ’vide’.

Narrativitet er en vidensform, hvis funktion det er at lagre viden.

Logik

Man skelner – efter Peirce – mellem tre former for logisk slutning:

Deduktion

”Alle bønner fra denne sæk er hvide. Disse bønner er fra denne sæk. Disse bønner er hvide.”
Sikker viden. Ingen nyheder.

Induktion

”Disse bønner er fra denne sæk. Disse bønner er hvide. Alle bønner i denne sæk er hvide.”
Fra enkelt tilfælde til det almene

Abduktion

”Alle bønner i denne sæk er hvide. Disse bønner er hvide. Disse bønner er fra denne sæk.”
Svag slutning (bønnerne kan være fra anden sæk). Hypotese om et overraskende fænomen

Den narrative kausalitet er primært abduktiv og består i at overraskende fænomener i tid forbindes kausalt efter svag logik.

Andre forhold ved teksten styrker det narrative. Vi bemærker f.eks. at historien (det vil sige den begivenhedsrække, vi får indblik i i teksten) præsenteres med en udbredt sans for timing. Fortællingen ligner vitsen for så vidt, at den har en punchline, som skal komme rigtigt, for at vi griner. En del af effekten ved teksten er, at den præsenterer stoffet i den rækkefølge den gør – det gør den sjov og overraskende, og peger endvidere ud på noget mere alment al den stund, at vi slutter med den over-personale synsvinkel. Skulle vi genfortælle handlingen i digtet, kunne det lyde: En dreng slår sin far ihjel, da faderen skal til at afstraffe ham fysisk. Men det er der jo ikke nogen, der vil grine af. For at teksten opnår sin effekt, er begivenhederne præsenteret på en speciel måde, i en speciel rækkefølge. Havde rækkefølgen været anderledes, havde det været en ganske anden tekst. Teksten bærer såle-

Typiske karakteristika for narrativer

- Kunstig fremstilling (planlagt forløb)
- Grad af præfabrikation (mønster kendes fra andre tekster)
- Måltethed (udvikling mod klimaks)
- Har en fortæller (er kommunikation)
- Rumlig forskydning (fortælles med spatial afstand)
- Tidslig forskydning (fortælles med temporal afstand)

Toolan, M. J. (2001). Narrative. A critical linguistic introduction. London; New York, Routledge.

des tydelige fortællings præg: Den er målrettet, mod et klimaks, præsentationen af begivenhederne er planlagt og kendetegnet ved både en rumlig (den fortælles på afstand) og tidslig forskydning (starter i

futurum og slutter i præteritum). Det andet lille digt, det om roser og violer, har derimod næsten ingen af disse karakteristika: Forløbet er tydeligvis planlagt, men uden den progressive faktor, som var at finde i "Umenneskelig fristelse", og vi finder heller ikke den samme rumlige og tidslige forskydning – tværtimod er teksten kendetegnet ved sin 'her-og-nu-hed'. Men disse sidste karakteristika har mindre med tekstens linearitetsprincip at gøre, end kohærens og helheden.

Teksten er kohærent

De lineære strukturer i digtet, som alle er kendetegnet ved at lade sig opfylde (syntaksen er i overensstemmelse med reglerne, metrikken et fuldt udfoldet mønster, rimene fuldgylldige), giver teksten et overordnet udtryk af kohærens. Sproget hænger formelt set sammen.

Men kohærens sætter også igennem på andre niveauer og som resultat af vores forventning til den. Ovenfor var vi inde på, hvordan vi som læsere iværksætter en narrativ logik for at få de præsenterede begivenheder til at hænge sammen. Der er næppe tvivl om,

at for de fleste er det Jan, der giver stigen et skub, så faderen falder ned og slår sig ihjel. Men vi kan faktisk ikke sige det med sikkerhed. Der, hvor ugeringen finder sted, står der jo netop ikke noget. Linien er blank, og det er os som læsere, der drager den konklusion, at Jan skulle have afværget afstraffelsen ved at eliminere afstrafferens. Men hvad med titlen, vil én måske indvende? Her peges der da på, at Jan føler sig fristet. Måske. Men hvorfor er det 'umenneskeligt' at Jan reagerer? Han står overfor en tilsyneladende voldsom fysisk afstraffelse, og der er vel ikke noget umenneskeligt i, at han modsætter sig og forsøger at undgå den. Tværtimod virker det ganske menneskeligt. Så spørgsmålet er om titlen egentlig ikke retter sig mod faderen, som straffes for den umenneskelige fristelse han falder for? Eller læseren? Fakta er jo, at det er læseren der drager konklusionen. At vi dømmer Jan på et forholdsvis svagt indiciegrundlag. Og det er jo ganske umenneskeligt, men fristende.

At teksten i den grad giver mulighed for en række meget forskellige læsninger, er et væsentligt aspekt ved den. Vi antager, at enkeltdelene, begivenhederne, hænger sammen, da de præsenteres sammen. I virkeligheden kunne der jo være alle mulige andre grunde til ulykken. Stigen kunne bryde sammen, underlaget for den være usikkert eller blødt. Ja, måske er der slet ikke nogen sammenhæng mellem de to sidste linier. Måske er det blot Jan, der bemærker, at stigen er høj og jorden hård, som en form for adspredelse inden han skal afstraffes, og måske foregår det hele langt tidligere end faderens død, som blot nævnes for at pege på, at det minde Jan har om ham ikke er specielt flatterende.

Men sådan læser vi ikke tekster. Vi antager at de oplysninger vi får serveret i en samlet pakke, en tekst, hænger sammen. At de peger i den samme retning.

Dette betyder dog ikke at teksten nødvendigvis skal være entydig eller operere med en enkel og klar værdiladning. Tværtimod vil der ofte være stærke kræfter på spil, der trækker i hver sin retning og etablerer teksten som et betydningsmæssigt spændingsfelt. I digtet spilles således to værdisæt ud mod hinanden. På den ene side en verdensforståelse, hvor man mener, man skal afstraffe børn fysisk til deres eget bedste og for at demonstrere (Jan inddrages i afstraffelsen ved at skulle holde stigen). På den anden side har vi Jans reaktion – han modsætter sig og afværger afstraffelsen ved selv at øve vold. I den henseende synes teksten at være konstrueret over temaet 'Vold avler vold'. Den skildrer en verden, hvor vold er et opdragende middel og viser, hvordan dette blot fører til nye uhyrligheder. Altså peger den implicit på et andet og mere humanistisk værdisæt. Samtidig er det jo essentielt for teksten som sådan, at den ikke fremkalder hverken forargelse eller medlidenhed hos

læseren – men latter. Dens letløbende stil, dens sorte humor og ironi, skaber et andet spændingsforhold, som underminerer den potentielle moralisme, som temaet ellers let kunne afføde.

Om end det kan lyde lettere paradoksalt, da er det netop denne type modsætninger som er med til at give teksten kohærens. Teksten etablerer sig som et medium mellem disse kræfter som samtidig kun kommer til udtryk gennem mediet.

Teksten er en helhed

Hvor går grænsen for teksten? Umiddelbart kan spørgsmålet synes banalt – grænserne befinder sig ved det første og det sidste tegn i kæden – men er det egentlig ikke. Det hænger nemlig sammen med definitionen af hvilke spørgsmål, vi kan tillade os at stille teksten. Formulerer vi det lidt smart, kan vi sige, at teksten selv leverer grundlaget for det, hvortil der kan spørges.

Poul Sørensens lille digt rejser jo alle mulige spørgsmål, men ikke alle lader sig besvare. Hvad har Jan gjort? Hvor gammel er han? Og hvorfor griber hans mor ikke ind? Disse spørgsmål misforstår så at sige teksten, som qua dens status som fiktion, fortælling og lyrik, peger på noget andet. Afstraffelsen af Jan og hans undgåelse heraf er et eksempel på noget mere generelt. En moralsk, kulturel og ideologisk problematik. Denne kan vi derimod sagtens spørge til: Hvorfor skal man ikke slå børn? Eller: Kan forældreautoritet opretholdes med vold?

Men grænserne for, hvad der kan og hvad der ikke kan spørges til er selvsagt flydende. På et formelt og stilistisk niveau er det åbenlyst at vi arbejder med den tekst vi ser på, som en helhed. Vi sætter den i forbindelse med andre tekster, normer og modeller, men forholder os ellers til den, som en afgrænset helhed. På det betydningsmæssige, tematiske niveau, er det lidt mere kompliceret. I digtet, f.eks., er kritikken af den korporlige afstraffelse af børn jo kun implicit; dvs. at den kun bliver udtrykt indirekte. Men den er der jo alligevel, og er en væsentlig del af tekstens helhed.

Helhedskravet til teksten må derfor ikke opfattes alt for bastant. Meget af det vi forstår af tekster, det tekster siger os, kommer til udtryk underforstået, antydnet, mv. Men underforståetheder kan jo sagtens belægges og motiveres med tekstlige iagttagelser. Og dette er én af vores væsentlige opgaver.

Syntagme og paradigme. Sprogbrug og sprogsystem

Vi har nu set på en række grundlæggende kendetegn for det vi betegner som tekst. Vi har overvejet det verbale aspekt, set på betydningen af det lineære, samt berørt kohærens- og helhedsforholdene. Men lad os vende tilbage til det helt basale: Sproget.

Sproget er et medium vi bruger til at kommunikere med. Når vi vil henvende os til nogen, sætter vi det i værk. Vi vælger (bevidst eller ubevidst) mellem forskellige mulige ord, som vi sætter sammen efter nogle forudgivne regler. Disse to operationer er grundlæggende for sprogbrugen, og man kan med lingvisten Ferdinand de Saussure tale om to fundamentale sproglige operationer – selektion og kombination. For at anskueliggøre det yderligere kan vi (med Louis Hjelmslev) tale om to akser i sproget og vise forholdet grafisk via et koordinatsystem. Vi konstruerer et lille eksempel til formålet: 'Bilen er rød.'

Selektionsaksen

Bilen er Rød

Kombinationsaksen

Sætningen jeg har lavet kommer i stand ved, at jeg har valgt tre ord fra forskellige ordklasser og sat dem sammen. Jeg har taget et subjekt (bilen), et verbum (er) og et adjektiv (rød). De tre

ord har jeg kombineret efter en regel eller et syntagmatisk princip og derved dannet en sætning. På de enkelte pladser i min sætning kunne der have stået andre ord. Nogle vil fungere synonymt, andre være helt anderledes og give sætningen en anden betydning:

Syntagme: Af græsk: *'syntagma* det samordnede, *syn'tassein* samstille, samordne. Helhed hvori ordene optræder som led. Også beskrivende det sproglige forløb eller den sproglige kæde af indbyrdes forbundne enkeltdele. En sætning er således et syntagme opbygget af ord.

Selektionsaksen

1.	Bilen	er	Rød
2.	..	..	jordbærfarvet
3.		bliver	..
4.	cyklen	..	..

Kombinationsaksen

I første omgang har jeg skiftet adjektivet rød ud med et andet adjektiv, som til en vis grad betyder det samme. Begge ord tilhører en forholdsvis snæver kategori af ord, som kan anvendes til at benævne det fænomen, vi opfatter som rødt. I anden omgang har jeg skiftet præsensformen af verbet 'være' ud med futurum. Betydningen er hermed en anden i sætningen. Hvor den i udgangseksemplet beskriver en tilstand er det nu et handlingselement indlagt, idet det impliceres at bilen har en anden farve, end den den ifølge sætningen vil få. I eksempel fire har jeg skiftet bil ud med cykel. Betydningsmæssigt betyder det jo en del, men sætningen følger stadig samme syntagmatiske princip. Vi kan derfor på et formelt niveau samle bil og cykel i en fælles kategori, nemlig 'subjekter'. Denne type samlingskategori betegner man med et andet ord som *et paradigme*.

Paradigme: Af græsk: Prøve, bevis. Forbillede.

Bruges også om et sæt af arbejdsmetoder og antagelser som på et givet tidspunkt er anerkendt som grundlæggende inden for et videnskabeligt område, og som præger forskningen inden for dette.

Vi kan altså tale om tre formelle paradigmer i vores eksempel. Ét bestående af subjekter, ét af finitte verber og et af adjektiver. I princippet er paradigmerne uudtømmelige. Vi kunne forestille os 'hus', 'sommerfugl' eller – for den sags skyld – 'erindringen' indsat på subjektets plads uden at syntaksen vil være antastet, om end sætningen herved bliver vanskeligere at danne betydning i.

Således kan vi altså betegne ordklasserne som en type paradigmer. Disse lader sig udelukkende samordne på et stringent formelt niveau. Men vi kan også tale om at sætningstypen relaterer til paradigmer. I eksempel 1 og 2 er der tale om præsens sætninger og vi kan tale om at alle konstaterende præsenssætninger samler sig i et paradigme. På samme måde med futurumformen. Og havde vi omgjort ledenes rækkefølge, så sætningen var blevet spørgende, 'Er bilen rød', vil vi netop genkende den som spørgende, fordi vi relaterer den til et paradigme for spørgende udtryk.⁵

Vender vi tilbage til Poul Sørensen-digtet med disse betragtninger in mente, ser vi også, hvordan modellen lader sig overføre til andre tekstlige organisationsprincipper. Det, at teksten er metrisk bundet og

Genre: Af latin: Genus, køn. Kunst, retning, stil.

⁵ I dette tilfælde forstår vi sætningen som spørgende fordi den følger den syntaktiske model, vi på dansk oftest anvender i forbindelse med spørgende sætninger: Verbum og subjekt har byttet plads i forhold til den konstaterende sætning. Men der er også andre forhold, som kan være med til at en sætning bliver spørgende: Intonation, hvis det er i talesprog eller grafisk anmærkning (med spørgsmålstegn) i skriftsprog ('Bilen er rød?').

rimer knytter den jo an til et digt-paradigme. Denne type paradigmer betegner vi som regel som *genrer*. Men det er åbenlyst, at der også er andre paradigmer på færde i ovenstående eksempler, paradigmer som ikke afhænger af syntaks og formaspekter, men i stedet har

Semantik: Studiet af ords og sætningers betydning.

med det betydningsmæssige, det *semantiske* at gøre. Når det gælder synonymerne 'rød' og 'jordbærfarvet' kan vi tale om et snævert paradigme for røde farver. Og hvad angår 'bil' og 'cykel', så er det åbenlyst at begge tilhører et fælles paradigme for transportmidler, hvorimod 'sommerfugl' og 'bil' kun kan siges at samordnes i et meget bredt semantisk paradigme (fysiske genstande, f.eks.).

Det essentielle for nærværende er, at vi har fået blik for de to elementære sprogdannende operationer – kombinationen (den syntagmatiske) og selektionen (den paradigmatiske). Med disse kan vi også få blik for den vigtige skelnen mellem sprogsystem (af Saussure kaldet *langue*) og sprogbrug (*parole*). *Parole* er altså den konkrete, kreative omgang med sproget, imens *langue* er sprogets ressourcer, som det enkelte menneske kan benytte sig af og præge gennem sin brug. Når vi skriver en grammatik eller en ordbog er det et forsøg på at kortlægge *langue*. *Langue* er en dynamisk størrelse, som konstant udvikles, men som også har en række konstanter, som vi kan beskrive og fremstille som regler.

Tekst og kommunikation

Som sagt er sproget et medium vi bruger til at kommunikere med. Når vi møder sproget i anvendelse, når vi læser en skreven tekst, hører eller overhører talt sprog, da antager vi at noget forsøges meddelt. I mange tilfælde, ja i langt de fleste, vil dette 'noget' også være henvendt til og fra 'nogen'. Men det er ikke altid at meddelelsens afsender og modtager markeres direkte i teksten. Det var vi inde på i forbindelse med det verbale aspekt af digtet om lille Jan ovenfor. Og selvom afsender og modtager er markeret, er det heller ikke altid at de er lige lette at fastlægge entydigt. Lad os se på nogle eksempler.

Sender jeg en e-mail til mine studerende, hvori der står "Kære tekstanalysestuderende. I skal huske at aflevere jeres opgaver til mig næste gang. Mvh., Per", da vil ingen være i tvivl om, hvad der er på færde. Modtagergruppen er klart defineret, som dem jeg sender beskeden til. Jeg er afsenderen, og meddelelsen er, at der skal afleveres opgaver. Teksten ekspliciterer altså de kommunikative parter i selve meddelelsen. Men samtidig er det værd at bemærke, at netop relationen mellem afsender og modtager er med til at positionere dis-

se. Når jeg sender beskeden til mine studerende er det jo ikke som 'privatpersonen Per', men som den der forestår undervisningen i tekstanalyse – altså 'underviseren Per'. Ligeledes med modtagerne – det er ikke de enkelte modtagere i deres individualitet, som er på tale, men den fælles identitet de har som tekstanalysestuderende. Foruden at etablere nogle meddelelsesinterne subjektpositioner sætter denne relation også regler for, hvad der ellers vil kunne siges. F.eks. vil ingen undre sig, hvis jeg tilføjede: "I øvrigt er jeg nødt til at aflyse undervisningen om fjorten dage", eller "Medbring også Albecks *Dansk stilistik*, den skal vi nemlig bruge". Men derimod nok studse lidt, hvis der stod "Min onkel er blevet opereret for hæmorider, og jeg må derfor hjælpe ham med at købe ind næstfølgende tirsdag, hvorfor undervisningen er aflyst", eller "Endvidere bør I begynde at tage vitaminer, for efteråret er godt på vej".

Min besked til de studerende lægger sig ind i en bestemt *diskurs* med regler for, hvad og hvordan man meddeler sig til hinanden. Hvad angår afsender- og modtagerpositionerne i meddelelsen, så er disse altså ikke nødvendigvis helt identiske med de konkrete, empiriske subjekter, som forestår kodning og afkodning af meddelelsen, og vi kan derfor skelne mellem *den empiriske afsender* og *meddelelsens afsender (fortælleren)* på den ene side, og *den empiriske modtager* og *meddelelsens modtager (adressaten)* på den anden. I mange tilfælde – især når vi har med normalsprog, brugs- og faktatekster at gøre, vil der være et partielt sammenfald mellem de empiriske og meddelelsens subjekter. Men I andre vil der ikke. I fiktionstekster er det jo netop et kendetegn, at meddelelsens afsender (fortælleren) ikke er identisk med forfatteren – fiktion er digt, opspind. Men lignende forhold gør sig gældende i ritualer og lignende. Når f.eks. en konge erklærer noget ('Jeg erklærer hermed museet får åbent'), en statsminister byder velkommen ('Som statsminister byder jeg hermed alle velkommen til mødet') eller en dommer afsiger en kendelse ('Thi kendes for ret...'), da er det i mindre grad den person der udfylder rollen end rollen selv der taler.

Positioneringen af subjektet som taler eller afsender er et fænomen, vi også kender fra vores dagligsprog: Har man små børn udskifter man tit pronominerne, når man taler til dem, og indsætter enten substantiver eller proprier i stedet: "Arne [= du] skal lade avisen ligge, det er fars [= min]!" Om det er fordi man ønsker at sætte sig i barnets rolle, og forsøger at gøre kommunikationen 'lettere' for barnet ved at anvende utvetydige benævner, eller det er et desperat forsøg på at fremhæve den autoritet man (mener man) har i forhold til poden, skal jeg lade være usagt. Det essentielle er, at det sker. I stedet for at henvise til

sig selv henviser man til den relation man har til barnet (faderrollen). Også i TV-nyheder o.lign. finder vi en lignende praksis. Folk, der udtaler sig i forbindelse med en sag, beskrives ofte i skærmtæksten i forhold til den konkrete relation de har til sagen: 'Jens Jensen, vidne til ulykken', 'Ulla Ullasen, bankkunde', etc. Meddelelsessituationen definerer de implicerede meddeles status.

Vi har altså i udgangspunktet at gøre med fire kommunikative subjekter i forbindelse med kommunikativ handling og (dermed også) tekst. Den, der konkret og fysisk har formuleret teksten og den der manifesterer sig som afsender i selve teksten. Den der konkret læser teksten og den modtager, teksten postulerer som sin. Min besked til de studerende retter sig til de studerende som studerende. I kraft af, at den tager form som en påmindelse ("I skal huske") postulerer jeg også, at min modtager allerede har fået denne besked en gang. Og blot det at jeg formulerer min besked som en påmindelse, siger noget om både den afsender jeg er i teksten og den modtagergruppe jeg stiler den til: Nemlig at de måske har det med at glemme sligt! Eller – sådan vil de måske opfatte det: Jeg er en person, der mistænker mine studerende for den slags forglemmelser.

Hermed nærmer vi os også det forhold, at der faktisk kan være tale om flere afsender- og modtagersubjekter i den konkrete meddelelse. Prøv f.eks. at se på følgende læserbrev fra Fyens Stiftstidende, 19. februar 2003 (afsenderens navn og adresse er ændret):

"Åbent brev til hr. Mærsk M. Møller

Hr. Mærsk M. Møller! er optimeringen af alle deres millioner ikke ved at gå lidt over gevind, når man skal hente en del af indtjeningen ved at indkassere penge fra ens kunder, der parkerer ved Føtex og Netto, ved at være med til at pålægge dem dummebøder i bedste rockerstil, opkrævet af sygdommen der kalder sig EURO-park? Et firma der bruger ulovlige incassometoder til at opkræve sine dummebøder gennem Bent's Incasso i Vejle.

Er kravet til indtjening i Dansk Supermarked virkelig så stor, at man påtager sig denne "reklame" i dansk fjernsyn.

Jeg er virkelig skuffet over deres firma Hr. Møller. Jeg har handlet meget i Føtex, Netto og Bilka, men jeg overvejer meget stærkt at flytte mine indkøb til andre

dagligvarebutikker, der ikke har så stort behov for at tjene på mine parkeringsvaner (uvaner).

Indtil politikerne har fået vedtaget nogle regler, der ikke gør os handlende mere eller mindre retsløse, vil jeg opfordre andre handlende i Føtex og Netto til at gøre deres indkøb et andet sted, eller tage cyklen, den tager Hr. Møller ikke penge for at parkere forkert, endnu.

Jeg vil derfor opfordre dem Hr. Møller, til at vise lige så meget storsind overfor os handlende som de gør overfor den amerikanske regering, dem sejler de jo krigsmateriel for, helt gratis.

Lars Poulsen, *Prinsesse Annas Boulevard 5, Andeby SV.*⁶

Læserbrevet formulerer sig som et brev med direkte henvendelse til en enkeltperson. Men allerede i kraft af den sammenhæng, den *kontekst*, teksten indgår i, nemlig en avis som

læses af mange flere end adressaten, har brevet en anden modtager også: Avislæseren. Lignende gør sig gældende på afsendersiden. Brevet underskrives af en person, der hedder Lars Poulsen. Men hans trussel om at stoppe sine indkøb i de Mærsk-ejede supermarkeder udgør jo i sig selv og anskuet som personlig ind-

Kontekst: Dels benævner en sproglig sammenhæng som et ord el. et udtryk forekommer i, og som hjælper til at forklare ordets el. udtrykkets betydning, men også mere generelt benævner en sammenhæng (historisk, kulturelt, socialt eller lignende) hvori noget finder sted.

Synekdoke: af gr. synekdoché (med-opfattelse). Stilistisk figur, der består i ombytning mht. omfang, f.eks. del for helhed (sejl for skib).

stilling ingen fare for Mærsk-koncernen. Når brevet optrykkes som et 'åbent brev' er det fordi Lars Poulsens holdning antages at udgøre en større gruppe borgeres synspunkt. Lars Poulsen får synekdokisk funktion. Hav-

de hans anke mod Mærsk i stedet gået på, at han havde fået en bule i sin bil i forbindelse med et indkøb, fordi en af indkøbsvognene havde været fejlplaceret, er det nok tvivlsomt om brevet havde fået plads i avisen. Så vidt sætter selve kommunikationssituationen altså flere afsender- og modtagersubjekter i værk. På den ene side taler Lars Poulsen for sig selv (direkte afsender), på den anden side lader kommunikationssituationen hans holdning være udtryk for flere personer (indirekte afsender = utilfredse kunder). Og på den ene side er modtageren af brevet Mærsk McKinney-Møller (den direkte adressat), men i kraft af

⁶ Læserbrevet hentet via INFOMEDIA (www.infomedia.dk).

kommunikationssituationen er det også læserne af avisen (den indirekte adressat). Sidstnævnte bliver endvidere fremhævet i en del af brevet. Lars Poulsen skriver:

”Indtil politikerne har fået vedtaget nogle regler, der ikke gør os handlende mere eller mindre retsløse, vil jeg opfordre andre handlende i Føtex og Netto til at gøre deres indkøb et andet sted, eller tage cyklen, den tager Hr. Møller ikke penge for at parkere forkert, endnu.”

I denne sekvens er det tydeligt, at det slet ikke er tekstens direkte adressat (Mærsk McKinney-Møller), Lars Poulsen henvender sig til. I stedet bliver den *tiltalte* (”hr. Møller”) til *omtalte* i sekvensens sidste sætning, og det er i stedet de ”andre handlende” og ”politikere”, som Lars Poulsen henvender sig til. Førstnævnte meget direkte ved spille på den dobbelte adressat: På den ene side er det jo den direkte adressat han fortæller, at han vil opfordre til at folk skal gøre deres indkøb andetsteds end i de Mærsk-ejede supermarkeder. Sætningen står i futurum og det indikeres, at det er noget Lars Poulsen vil til at gøre og ikke noget han allerede gør (i modsætning til hvis der i stedet for ”vil jeg opfordre” havde stået ”opfordrer jeg”). Men på den anden side er han jo godt klar over at hans brev har andre læsere, nemlig folk der handler i Føtex og Netto. For disse er opfordringen jo en realitet i læsende stund. Og at det i højere grad er til andre handlende end Mærsk McKinney-Møller denne sætning henvender sig til bliver understreget når Lars Poulsen i sekvensens sidste sætning helt vender sig bort fra den direkte adressat og gør denne til omtalte i stedet.

Hvad angår sidstnævnte, politikerne, da er henvendelsen til disse pakket yderligere ind: Ved at præsupponere, at politikerne vil vedtage regler, som kan stoppe for det forhold Lars Poulsen er utilfreds med, har han indirekte henvendt sig til disse politikere også. Forholdets betydning taget i betragtning er det nemlig ingenlunde videre sandsynligt, at politikerne vil træde ind med lovgivning på området. Lars Poulsen forudsætter altså noget, som ikke nødvendigvis kan forudsættes og tvinger dermed i princippet en reaktion frem fra den han omtaler i sammenhængen (dvs. politikerne), som enten må påpege, at Lars Poulsen tager fejl – eller gøre noget; dvs. lovgive.

Hvor brevet på overfladen var en henvendelse fra ”Lars Poulsen” til ”Hr. Mærsk M. Møller”, viste det sig ved en nærmere overvejelse at indeholde flere kommunikationssubjekter, og vi kan sammenfatte dem i følgende skema:

Direkte afsender: Lars Poulsen	Direkte adressat: Hr. Mærsk M. Møller	Meddelelse: Lars Poulsen er harm over at hr. Møller har indført privat parkeringskontrol ved sine butikker.	Kommunikationsmiddel: Direkte henvendelse via personligt stilet brev.
Indirekte afsender: Den almindelige supermarkedskunde.	Indirekte adressat: Dansk Supermarked, Mærsk koncernen	Meddelelse: Dansk Supermarkeds indførsel af parkeringskontrol ved supermarkeder er til gene for kunderne og skader virksomhedens i forvejen blakkede omdømme.	Kommunikationsmiddel: Åbent brev i avis (læserbrev).
do.	Indirekte adressat af 2°: Avislæseren, Dansk Supermarkeds kunder	Meddelelse: Hold op med at handle ved Dansk Supermarked indtil de gamle parkeringsforhold er tilbage	Kommunikationsmiddel: Direkte henvendelse indlagt i brevet, spil på genrens (det åbne brev) dobbelte henvendelsesrelation
do.	Indirekte adressat af 3°: Politikerne (som også læser avisen).	Meddelelse: Forbyd de privatretslige parkeringsregler.	Kommunikationsmiddel: Falsk præsupposition. Fordrer at omtalte handler/ytter sig og gør derfor indirekte omtalte til adressat.

Så vidt et forholdsvis enkelt eksempel på afsender og adressatforholdene i en tekst, der eksplicit markerer sig som en kommunikativ handling. Genren 'åbent brev' tilhører helt overordnet den gruppe af tekster, vi samordner under storgenren *brugstekster*, men det er samtidig tydeligt, at det er en genre, som opererer med en form for iscenesættelse. Teksten er jo som vi har været inde på iscenesat som et personligt brev, men har også helt andre målgrupper end den direkte adressat. Havde det været et rigtigt brev ville kommunikationsforholdene som regel have været mindre

Brugstekst: Overordnet genrekategori, som står i modsætning til **æstetiske tekster**. Brugsteksten er kommunikativt anlagt, har en praktisk funktion og er orienteret mod en direkte handlen via instruktion, har den æstetiske tekst en æstetisk funktion, den er ikke nødvendigvis orienteret mod direkte handlen og hvis den er, er det oftest via eksemplificering eller symbolisering. De to storgenrer trækker på hvert sit register af koder og konventioner, som lader dem identificere for læseren, og endvidere underopdeler dem i (under)genrer. Den mest markante forskel på de to storgenrer er dog at den æstetiske tekst forholder sig fiktivt til den empiriske virkelighed, imens brugsteksten forholder sig faktisk til virkeligheden. Dette kommer især til udtryk ved at brugsteksten omtaler og henviser til den verden den fortæller, imens den æstetiske tekst gestalter og fremstiller den. Brugsteksten postulerer en autenticitet forankret i den empiriske virkelighed. Dette autenticitetsforhold er i udgangspunktet suspenderet i den æstetiske tekst.

Andre måder at beskrive relationen mellem de to storgenrer på er fakta vs. fiktion, praktiske vs. litterære tekster, mv.

Storgenrerne er kun teoretisk set rene. I praksis vil de i vid udstrækning låne af hinandens koder, mv. Således er reklametekster principielt at indordne under brugstekstbegrabet, men trækker i vid udstrækning på strukturerings- og kodningsprincipper hentet fra den æstetiske teksts storgenre.

komplerede, idet der her oftest er tale om én klart defineret afsender, som henvender sig til én klart defineret adressat.

Når det gælder den anden storgren vi arbejder med, de *æstetiske tekster*, da vil vi se, at kommunikationsrelationer og positioner ofte er endnu flere og endnu mere komplicerede. Men her vil vi nøjes med at se på det allermest generelle og på det grundlag diskutere et par principielle modeller for tekstlig kommunikation.

Sammenstill vi de to tekster, vi her har analyseret – digtet ”Umenneskelig fristelse” og Lars Poulsen læserbrev – med henblik på kommunikationsforholdene, da er den mest markante forskel på dem, at hvor brevet har klare henvendelsesmarkører, som positionerer både en afsender og en adressat i teksten, da er disse størrelser ikke markeret i digtet. Hvem digtet henvender sig til påpeges ikke direkte, og hvem der udtrykker sig er heller ikke klart.

Alligevel kan vi godt sige noget om teksten anskuet fra et kommunikativt synspunkt. Vi ved jo at digtet er skrevet af en forfatter ved navn Poul Sørensen. Ham kan vi slå efter i en litteraturhistorie, og vi kan evt. vælge at læse flere af hans tekster for at få en bredere forståelse for hans stil og temaer. Men i den konkrete tekst, som vi her beskæftiger os med, er det meget vanskeligt at udlede noget om ham. I særlig grad fordi hans tekst tilhører det æstetiske register og er fiktiv. Begivenhederne han beretter om er ikke virkelige, men har eksemplets eller lignelsens status. Poul Sørensen er hvad vi vil betegne som tekstens *empiriske afsender*, men denne har ingen relevans i forbindelse med tekstanalysen. Her er vi kun interesserede i de afsendere vi kan udlede af teksten selv. Samme forhold gør sig gældende i forbindelse med læserbrevet. Vi regner selvfølgelig med, at der findes et konkret menneske bag ved navnet Lars Poulsen, men det er kun som afsender af og i teksten han har relevans for os.

Til gengæld er han slet ikke nogen ukompliceret størrelse i den henseende, og faktisk kan man mene, at foruden de forskellige afsenderfunktioner, vi allerede har diskuteret, da kløves afsenderen i endnu en væsentlig henseende. På den ene side er det jo et konkret sagsforhold, Lars Poulsen anker over. På den anden side sker der noget i læserbrevets slutning, som kan synes lidt mærkeligt. Brevet slutter med følgende:

” Jeg vil derfor opfordre dem Hr. Møller, til at vise lige så meget storsind overfor os handlende som de gør overfor den amerikanske regering, dem sejler de jo krigsmateriel for, helt gratis.”

Analysere vi argumentationen her, erfarer vi at den er temmelig svag. Parallellen mellem parkeringsafgiften og A.P. Møllers vederlagsfri transport af krigsmateriel for den amerikanske regering er svær at finde et ordentligt grundlag for. I hvert fald giver Lars Poulsen os det ikke, og i stedet efterlader han et indtryk af, at de nye parkeringsrestriktioner ved de Mærsk-ejede supermarkeder slet ikke er den egentlige årsag til at han langer ud efter Mærsk, men nærmere en almen utilfredshed med dennes generelle dispositioner. Vi kan derfor tale om, at han på den ene side postulerer én *afsenderprofil*, men at vi som læsere modtager en anden. Han fremstiller sig som den utilfredse forbruger, men forstås som en politisk ’statement-maker’, som blot bruger forbrugerprofilen som et skalkeskjul.

Denne skelnen mellem den af *teksten postulerede afsender* og den *recipierede afsender* er en aktiv strategi for mange andre teksttyper. Hvis personalfortælleren i en roman eller novelle viser sig at være *upålidelig* derved, at hans eller hendes selv billede ikke stemmer overens med det, vi som læsere forstår, er det netop denne mekanisme som iværksættes. Ikke at forstå derhen, at læseren foretager en subjektiv vurdering af fortælleren eller afsenderen. Den dobbelte afsenderfunktion er indlejret i teksten og kan fremanalyses. Grundformen for denne spaltning er ironiens og i tilfældet med Lars Poulsen tager den form som en slags svagt hykleri.

Samme fænomen kan vi iagttage på modtagerens plads. Foruden en eksplicit markeret adressat (som i læserbrevets Hr. M. Møller) kan teksten via ironi fremvise en anden adressat. Ironien bygger jo i udgangspunktet på, at man forstår at det sagte egentlig betyder det modsatte. Det vil sige, at en ironisk meddelelse opererer med to modtagere – én der forstår og én der ikke forstår, og det skal selvsagt være den første plads, den empiriske modtager identificerer sig med. Dette fænomen ser vi især brugt i monologer i teater- og revytekster. Her henvender afsenderen sig på den ene side til publikum, som om det har fuld forståelse for hans frustrationer. Men på den anden side er det åbenlyst, at publikum netop ikke identificerer sig med denne modtagerforventning. Ellers ville det jo ikke grine af det.

På et principielt niveau indeholder en tekst, når den anskues som en kommunikativ handling, altså altid mindst seks subjekter. Dels de to empiriske – den empiriske afsender

og den empiriske modtager – men de har som sagt ingen videre betydning for det tekstanalytiske arbejde. Det har derimod de andre fire. På afsenderfløjen har vi lokaliseret den af teksten postulerede afsender og den recipierede afsender. På modtagerfløjen den direkte adressat og den indirekte adressat. I mange tilfælde vil størrelserne være sammenfaldende – men de vil altid principielt være forskellige subjektformationer.

Fordomme, flid, fornemmelse og fortabelse

At forstå en tekst er ikke nødvendigvis nogen lige til eller entydig sag. Man erfarer tit, at den mening man havde om den, i stedet for at bygge på indsigt i tekstens udsagn, nærmere var en fordom, dvs. en holdning eller overbevisning. Man har, så at sige, 'læst sig selv' i stedet for at læse teksten. Og det er i og for sig en del af læsningens vilkår og styrke. At vi lærer noget af og om os selv, når vi læser. Den kvalificerede læser formår dog om ikke helt at holde sig selv ude af teksten, da i hvert fald at have blik for hvor og hvornår han eller hun spiller en kreativ rolle i betydningsdannelsen. Det er blandt andet dette, tekstanalysen skal hjælpe os med. Tekstanalysen giver os redskaber til at kortlægge tekstens strukturer, så vi på forsvarlig grund kan fortolke den og indsætte den i en evt. historisk, kulturel eller eksistentiel kontekst.

At arbejdet kan være omfattende, tidskrævende og hovedbrydende, er der ingen tvivl om. Det kræver tid, flid og præcision at lave ordentlig tekstanalyse. Man skal give sig selv lov til at følge sine fornemmelser og fortabe sig i detaljer – for en stund. For det er selvfølgelig lige så vigtigt, at man også får en fornemmelse for, hvad der essentielt og hvad der ikke er. Teksterne, denne introduktion har anvendt som eksempler, har alle været ganske korte og derfor tilladt så godt som ethvert ord at blive genstand for analyse. Men sådan er det selvfølgelig ikke altid – arbejder vi med længere artikler, noveller eller romaner, er vi nødt til være mere selektive, når vi laver analytiske nedslag. Vi må hæve blikket, følge vores fornemmelse for, hvor det er hensigtsmæssigt at sætte ind i forhold til lige nøjagtig dén tekst, som nu er i fokus. I den forstand lader tekstanalysen sig kun delvis automatisere. Mange har forsøgt at fremstille overordnede og universelle metoder for analysen. Men erfaringen viser, at disse metoder oftest bliver for enøjede og derfor uinteressante efter kort tid.

"Teksten er metoden" kunne man lidt sloganagtigt påstå med henvisning til, at man må lade den enkelte tekst og de genreforventninger den aktiverer, udpege analysens vej.

Men inspektionen af teksten kræver, at vi har nogle gode redskaber og måleenheder at gå til den med. At vi føler os sikre i anvendelsen af dem, og at vi forstår, hvornår vi skal bruge en hammer i stedet for en sav. Denne fornemmelse opnås – som al anden håndværksmæssig kunnen – kun gennem øvelse.